

Vestjysk folkemagi i 15-1600 tallet

Af Kim Tørnsø

Voksdukken

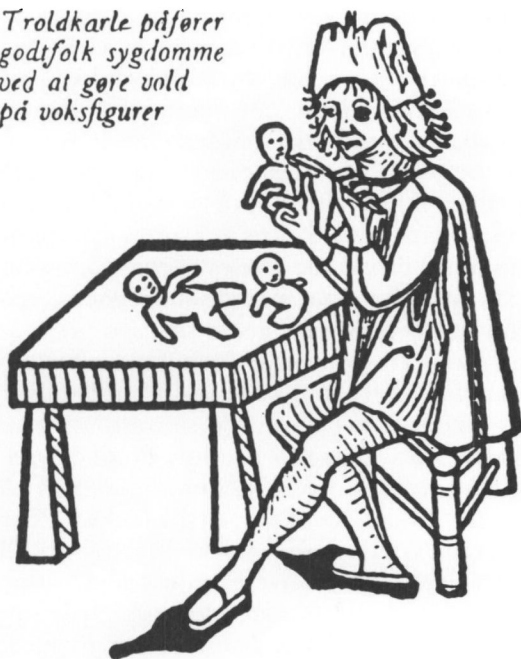
I juli måned 1610, midt i den mest lyse og varme periode af året, brændte et trolddomsbål i Skast Herred, som der havde gjort mange gange før i Danmark, og som der for alvor skulle gøre i de efterfølgende år. Folk havde været igennem en vinter med kulde, lange mørke dage og knaphed på ressourcer til at give det overskud, som vinterens strabadser krævede. Ikke mindst for Gunde Brixis havde vinteren været lang og mørk - det var nemlig denne arme kvinde, der skulle brændes for trolddomsbrug. Hovedanklagen mod hende var, at hun havde taget livet af Lauge Pedersen i Hostrup ved hjælp af trolddom, og for dette måtte hun nu selv bøde med livet.

Inden hun skulle brændes, havde hun været igennem et pinligt forhør, som tortur blev kaldt på den tid, og under dette bekendt, at hun havde brugt en voksdukke til forgørelsen af Lauge Pedersen. Vi får ikke nærmere at vide, hvordan voksduken kunne tage livet af Lauge, men i hendes tilståelse nævner hun andre personer, som havde været med til forgørelsen. Hvis vi følger disse udlæggelser, får vi et klarere billede af den forestilling, der lå bag brugen af voksduken.

En af de personer, som Gunde Brixis udlagde, inden hun kom på bålet, var Jens Hansen Rusk, der var præst i Lønne sogn. Jens Rusk havde haft en central rolle i forbindelse med voksduken, idet han havde døbt den på hebraisk i Guds eget hus - han havde dermed givet den dens store kraft.

Jens Rusk endte på bålet allerede i starten af 1611, og selv om vi idag ikke ved, hvad dommen konkret gik ud på, er der meget der tyder på, at Gunde Brixis' udlæggelse havde en væsentlig andel i, at han blev an-

*Troldkarle påfører
godtfolk sygdomme
ved at gøre vold
på voksfigurer*

Dukken blev formet af voks, så den lignede et menneske. Derefter skulle den bæres af en kvinde i en længere periode - som tegn på fostertilstand. Sammen med magiske besværgelser blev dukken »undfanget», og derefter skulle den døbes i en kirke. Dukken skulle helst have samme navn som den, trolddommen skulle ramme.

At kirken var bange for at komme til at døbe en voksdukke, ses bl.a. af en formaning fra biskoppen Peder Palladius om, at børn ved dåben skulle blottes til navlen, så man kunne konstatere om det var et rigtigt barn. (Træsnit 1400-tallet).

klaget og dømt. Gunde Brixis tilstod desuden, at Anne Canniks i Sjølborg havde lavet voksdukken, og at Anne Skyttes i Toftnæs og Kirsten Jægers i Hostrup havde stået faddere ved dåben.

I 1614 bliver Maren Knuds dømt for trolddom i Vester Horne herred, og i hendes tilståelse fortalte hun bl.a., at hun havde været i rode (heksesammenslutning) med Dynes Sørensen, og at det var ham, der havde deres voksdukke i forvaring, og at han kunne tænde ild i folk med den. Dynes Sørensen var også blevet udlagt af Gunde Brixis i 1610, så her har vi endnu en person, der har med voksdukken at gøre - nemlig ham, der opbevarede den.

Dynes Sørensen var siden Gunde Brixis' udlæggelse i 1610 blevet udlagt flere gange, indtil den endelige sag blev ført imod ham i 1617. De anklager, der først kommer frem mod Dynes Sørensen, syntes ikke at have noget med de forudgående sager at gøre. Sagen bærer snarere præg af at være en personlig forfølgelse, hvilket bl.a. bevirker, at anklagerne imod ham var så tynde, at det i lang tid så ud til, at han skulle klare frisag. I 11. time fandt hovedanklageren, Morten Nielsen, imidlertid på et nyt anklagepunkt. Han fik enken efter Lauge Pedersen, som Gunde Brixis i sin tid blev dømt for at have forgjort, til at vidne på, at Lauge på sit dødsleje også havde sigtet Dynes Sørensen for at have forgjort ham. Med dette anklagepunkt, gik puslespillet op - Dynes Sørensen var udlagt for at være den, der havde voksdukken i forvaring, og han var nu også anklaget for at have været med til den forgørelse, hvor Gunde Brixis havde brugt voksdukken. Dynes Sørensen endte på bålet i efteråret 1617.

Forestillingen om voksdukken, som her

går igen i en række af de trolddomssager, vi kender fra Ribe- og Vardeområdet, var almindeligt udbredt i hele Jylland, og man kender da også til forestillingen fra mundtlige overleveringer og optegnelser. Det der imidlertid gør voksdukkeforestillingen interessant i forbindelse med trolddomssagerne er, at vi her kan se, hvordan forestillingen kom til udtryk i hverdagen.

Hovedparten af trolddomssagerne i Sydvestjylland var private søgsmål, hvor menigmand anklagede menigmand. Dette bevirker, at vi ud over indblikket i selve trolddomsforfølgelserne også får en række billeder af de forestillinger, som tilhørte befolkningen i 15-1600 tallet. Selv om trolddomssagerne først og fremmest byggede på anklager om skader forårsaget af trolddom eller sort magi, som det også blev kaldt, så giver de nemlig også et levende billede af den øvrige magiverden. Derfor kan vi igennem trolddomssagerne få et godt indtryk af magiforestillingerne, som de har optrådt i hverdagen, og dermed også en særlig god fornemmelse af 15-1600 tallets forestillingsverden.

Verdensbilledet

Lige som vi idag i vores stærkt teknologiserede verden til stadighed søger at udvide og forfine teknikken (f.eks. med EDB-teknologi og biofysik), søgte man også i 15-1600 tallet at finde forklaringer på det uforklarlige. Nu var denne verden ikke opbygget omkring teknologi og videnskab (som vi kender den), men havde et verdensbillede, der i høj grad byggede på skjulte kræfter og Gud som centrum for en helhed, hvor mennesket kun spillede en underordnet rolle - men på grund af sine synder til stadighed var i fare for at komme på minussiden i denne helhed. Når

Mælk var et godt næringsmiddel – og derfor også et yndet mål for trolddom. Man kunne tage fløden fra mælken, eller man kunne tage mælken direkte fra koen, mens den blev malket, som troldkvinden til venstre er i gang med. (Træsnit 1486).

man skulle søge forklaringer på det uforklarlige, var det derfor også i disse grundelementer, man ledte.

En anden væsentlig forskel på vore dage og 15-1600 tallet er, at vi på baggrund af vores teknologi søger at finde ud af HVORDAN ting sker eller hænger sammen. For menneskene i 15-1600 tallet var billedet et andet.

Da menneskets vilje var underordnet i den store helhed, tænkte man ikke så meget på, hvordan ting skete. Da man imidlertid besad en udsat position i verdensbilledet, var det i høj grad vigtigt at finde ud af, HVORFOR ting skete. Hvorfor blev man skadet på helbredet, hvorfor slog hø-

sten fejl, hvorfor faldt der blodregn i starten af 1600-tallet og hvorfor skulle det netop gå ud over en selv. HVORDAN tingene skete var uvæsentligt, fordi de skete i en helhed, der lå uden for menneskets indflydelse og fatteevne. Dette medførte, at der var tre hovedforklaringer på, HVORFOR ting skete: Guds vilje, magi eller en naturlig hændelse. Disse tre forklaringsmodeller havde vidt forskellige konsekvenser, som vi skal se i det følgende.

Da Maren Nielskone fra Bandsbjerg en kold vinterdag i 1613 gik ud for at hente tørv ind fra tørvestablen, væltede denne ned over hende, så hun døde. Ud fra 15-1600 tallets forståelse var det væsentlige

nu at finde ud af, hvorfor den væltede ned over hende. Havde hun taget den tørv, der lå nederst, var der en naturlig årsag, men hvis tørvestablen var væltet uden videre, måtte der være magi med i spillet, eller det måtte være Guds vilje, der var sket. Hvis det var Guds vilje, var det en straf for, at Maren Nielskone havde syndet mod Gud - en alvorlig konklusion for det menneske der blev ramt af ulykken (ikke mindst efter reformationens indførelse hvor syndsforladelsen blev sværere tilgængelig). Var det imidlertid magi måtte det være en anden person, der havde kastet denne på hende, og hun var således selv uforskyldt. Dette indebar imidlertid specielt i 15-1600 tallet alvorlige konsekvenser, for det menneske, der så fik skylden. For Maren Nielskone blev det (selv om hun efter sin død nok kunne være ligeglad!) fastslået, at ulykken måtte være sket ved hjælp af trolddom. Da Maren, et kort stykke tid inden ulykken skete, havde været i skænderi med Kirsten Pallesdatter, kom episoden til at indgå som en del af bevismaterialet mod Kirsten, og den var dermed medvirkende til at Kirsten blev brændt på bålet som troldkvinde ved Vester Horne herredsting i 1614. Maren Nielskone kunne dermed hvile i fred i sin grav.

Da trolddomssagerne som tidligere nævnt for det meste var personlige søgsmål, er det også den menige befolknings forestillingsverden, der kommer til udtryk i anklagerne. Det er strukturen i befolkningens egen forestillingsverden, vi får et indtryk af. I tilståelserne var det derimod nogle andre trolddomselementer, der kom frem. Strukturen var anderledes. Dette hænger sammen med, at tilståelserne næsten altid byggede på pinlige forhør, og at det var præster eller andre lærde personer, der

stod for forhøret under torturen. De pinlige forhør var en fast procedure, idet troldkvinden, efter at hun var dømt skyldig, skulle aflægge en fuld tilståelse. For at være sikker på at det hele kom med i tilståelsen, blev denne afpint hende. Til gengæld var det, ifølge recessen af 6/12 1547, forbudt at pine folk før dommen, idet det i artikel 19 hedder at »Ingen skal pinligen forhøris, førend han er dømpet«.

Mens trolddomselementerne i anklagerne ikke har så megen mytologisk overbygning, bærer elementerne fra tilståelserne tydeligvis præg af en teologisk inspireret overbygning med djævelpagt og gudsfornægtelse, som det centrale. I den menige befolkning har disse sider af sagen imidlertid ikke været så væsentlige, for dem var det spørgsmålet, om man havde skadet andre med trolddom og dermed været årsag til, at disse rantes af ulykke. I trolddomssagerne viser der sig således et skel mellem den teologiske verden og den verden befolkningen levede i. Befolkningen havde sin egen forklaringsmetode, hvori der indgik en anden opfattelse af magi end den, som kirken stod for.

Sort og hvid magi

Grunden til denne forskel i trolddomselementerne i anklagerne og tilståelserne lå i en afgørende forskelsopfattelse af hele magien. Magien havde fra langt tilbage i tiden været en vigtig del af folks hverdag som en vigtig del af deres forståelse af deres omverden. Dette betød, at man havde en hel række forskellige magiformer til forskellige situationer. Der var den skadende magi, som vi støder på i trolddomssagerne, men man havde også magi, der skulle beskytte en mod denne. Man havde hvid magi, der på forskellige måder skulle

Troldkvinde igang med at overføre trolddom med håndspåleggelse og magiske tegn. Manden som trolddommen skal ramme søger at væge sig ved at lave korstegn med armene. I baggrunden ses kirkens indflydelse på folkemagien ved en djævel, der hjælper troldkvinden, og en anden der enten er igang med trolddomsbrygning, eller er ved at sende trolddom op i luften for at skabe uvejr. (Træsnit ca. 1500).

hjælpe en igennem hverdagens strabadser. Der kunne signes for en god høst, manes hjælp til svære situationer, spåes om fremtiden, helbredes ved formularer og meget andet. Magien indgik i alle hverdagens led.

Inden for kirken havde man op igennem middelalderen accepteret denne magi-brug, men i slutningen af middelalderen begyndte kirken at ændre holdning. I første omgang blev den sorte magi gjort til djævelens værk, og dermed en kættersk handling, men efterhånden blev også beskyttelsesmagien og den hvide magi taget med ind under denne definition. Efter reformationens indførelse i Danmark syntes kirkens pres for at få al magi gjort til djævelens værk og dermed til gudsfornægtelse, at stige. Peder Palladius (den første reformerte biskop på Sjælland) tordner imod magien på sine visitatsrejser, og i Ribe skriver biskoppen Hans Tausen, at »vi skulle vide at hulde slig spådom som en vitterlig afguderi og stor synd mod det første bud«, og med henvisning til Moses III kap. xx fastslår han, at dem der bruger magi, »skal man stene ihjel, og lade deres blod komme over dem selv«. ¹ Op igennem 1500-tallet fortsætter kirkens modstand mod al magi, og i 1617 er den en medvirkende årsag til, at Chr. IV. lovgiver, ikke kun mod den skadende sorte magi, men også mod den gavnende hvide magi. I lovgivningen fastslås straffen for brug af hvid magi til inddragelse af ens boeslod samt landsforvisning, mens straffen for brug af sort magi, er den sædvanlige, nemlig bældøden. ²

Den folkelige opfattelse af magi

I befolkningen skete der ikke en tilsvarende holdningsændring til magibrugen. Trolddomssagerne i Ribe- og Vardeområ-

det viser med masser af eksempler, at man i befolkningen ikke ville godtage, at den hvide magi var skadende eller farlig – der til var denne magi alt for vigtig for folks hverdag. Alle anklagepunkterne i de private søgsmål i sagerne omhandlede skader eller ulykker, der var påkastet mennesker med trolddom, mens der ikke nævnes nogen anklager om gudsfornægtelse eller anklages for brug af hvid magi. Ikke engang inden for kirkens egne rækker, hos de lokale præster, var der tilslutning til den officielle kirkes skarpe holdning. Således havde Lønnepræsten Jens Rusk praktiseret som en velanskrevet klog mand i mindst 15 år, før han blev dømt som troldkarl.

I Skast herred var der i 1620 en trolddomssag, der med al tydelighed viser befolkningens mere differentierede holdning til magien. Anne Nisdatter fra Vong var klog kone og ud fra de mange mennesker, der søgte hende, må det antages, at hun har haft et godt ry. Hun hjalp folk med ulykker på gården, dyrene, afgrøderne eller dem selv. I Hiortkjær mistede Chr. Hansen i 1617 en hoppe, og en klog mand fortalte ham, at han stod i en stor fare og at han skulle tage vare på sig selv for ikke at få det værre. Chr. Hansen fik imidlertid flere ulykker på sit hus, idet hans nyfødte søn i efteråret fik en væmmelig sygdom så han bjæffede lige som en hund, og da sygdommen blev værre, tilkaldte han ved juletid Anne Nisdatter. Hun fortalte ham, at der var lagt en »hård byrde på ham og hans ganske hus«, at der var gjort ondt ved barnet, og at det ville dø inden tre torsdage. Barnet døde da også kort tid efter, men dermed var ulykkerne ikke slut. Nogenlunde samtidig med den lille søns død kom hans noget ældre søn hjem med en »ond fang« i maven og lårene. Anne Nis-

datter kurerede ham ved at kaste tre af hans hovedhår i ilden, mens hun sagde, »for Guds skyld fortørn ikke denne dreng for der er kastet en hård byrde på ham«. Desuden lavede hun en smørelse af urter og brændevin. Da det nu var klart for Chr. Hansen, at der var kastet en ulykke på hans hus, var det vigtigt at finde ud af, HVORFOR hans hus skulle rammes af ulykker – var det en straf fra gud, eller var det trolddom. Chr. Hansen søgte flere gange at få Anne Nisdatter til at oplyse ham om dette, men om det nu var fordi hun ikke vidste det, eller fordi hun ikke ville, så undlod hun at give ham et svar.

Nogenlunde samtidig med disse hændelser havde Gertrud Sørens i Vong fået en rædsel og en »banghed«, og hendes mand opsøgte derfor Anne Nisdatter for at få hjælp. Hun søgte at hjælpe Gertrud ved at binde et bånd med 3 knuder i hendes hår. Knuderne hjalp imidlertid ikke, idet sygdommen blev værre og værre. Desuden ville/kunne Anne Nisdatter heller ikke her oplyse om, hvorfor Gertrud var ramt af »bangheden«.

Da Anne Nisdatter ikke ville fortælle om årsagen til ulykkerne, fik det folk til at tænke på, om det mon ikke kunne være hende selv, der havde brugt skadende magi. Rygtet om hendes brug af sort magi voksede, og da hun i 1619 yderligere blev udlagt af den trolddomsdømte Mette Chrestensdatter i Vester Horne herred, blev mistanken så stor, at man rejste sag imod hende.

Sagen mod Anne Nisdatter førte ikke i første omgang til domsfældelse, idet hun fortsatte som klog kone i 1620, hvor hun var i Kjelst i Vester Horne for at hjælpe folk mod ulykker. Afgørende for at hun ikke blev dømt med det samme var, at man

ikke kunne bevise, at hun havde brugt skadende trolddom. Til gengæld vidner en række personer om hendes gerninger som klog kone. Man opgav imidlertid ikke sagen imod hende, og frem til sommeren 1620 blev der samlet beviser imod hende. Denne gang havde man fået samlet vidner, der kunne bevise, at Anne havde brugt trolddom, idet et par af bevisførelserne gik ud på, at hun havde været i skænderier med personer, og disse personer derefter var blevet ramt af ulykker. Dette var den almindelige bevismetode i trolddomssagerne, og i domsgrundlaget står der da også, at hun dømmes for at have lovet ondt, og det er vederfaret (Sammen med trolddomsrygte og et dårligt sognevidne var dette bevis den væsentligste baggrund for dødsdomme).

Anne Nisdatter bliver således ikke anklaget eller dømt for at have fungeret som klog kone og brugt hvid magi, tværtimod brugte folk hende stadig som klog kone selv om sagen imod hende var startet - selv om hun måske brugte sort magi, kunne man godt bruge hendes positive evner alligevel.

Magiens brug

I trolddomssagerne fra Ribe- og Vardeområdet får vi flere eksempler på hvordan den sorte magi, beskyttelsesmagien og den hjælpende magi blev brugt.

Man kunne påkaste andre personer trolddom på mange måder, men der er tre hovedtemaer, der går igen i sagerne. Man kunne lade den onde trolddom selv fare af sted og forrette den skade, man ønskede (som det f.eks. blev gjort via voksdukken), eller bruge onde øjne, hænder eller ord til at overføre trolddommen. Dette var f.eks. tilfældet for Mads Jensen i Oksby, da han

en fredag i 1637 var ude efter tang sammen med sine folk. Da de kom kørende mødte de Maren Chrestensdatter Rannek, og hun gik ud foran hestene og sagde, at de sandelig var godt kørende. Tre dage efter døde den ene hest, og Mads Jensen blev klar over, at Maren havde kastet sine onde øjne på den. Han spærrede hende inde i sit eget hus indtil sagen mod hende var rejst, og på baggrund af dette og en række andre beviser blev hun dømt som troldkvinde.

En anden måde at overføre trolddommen på var ved at anbringe noget fysisk eller selv være til stede hos den, man ville skade. Det mest kendte eksempel fra Ribe- og Vardeområdet på troldkvinder, der var til stede ved forgørelsen, er nok sagen mod Maren Spliids fra Ribe. Hun beskyldtes for at have været inde hos Didrik Skrædder sammen med to andre kvinder og med vold have pustet ham i munden, så han senere kastede en underlig slimet klat op. Et lignende tilfælde af natligt besøg ses imidlertid også i en sag fra Skødstrup, hvor Maren Knuds beskyldes for, sammen med andre troldkvinder, at have været inde hos en mand om natten og taget mål og mæle fra ham og have pint ham frygteligt - dog uden at han døde, idet de ikke kunne nå så megen trolddom inden solopgang, hvor de skulle være væk. I en folkemindeoptegnelse fra slutningen af 1800-tallet kan man iøvrigt læse et råd mod sådanne natlige overgreb. Heri hedder det, at »over sin seng skal man have malet et Billede af den opgående Sol, saa kan hverken Maren eller andet Troldtøj komme til den sovende og skade ham«. ³ At anbringe noget hos den, man ville ramme med trolddom kunne tage sig meget forskelligt ud, lige fra at spytte hos personen og til at anbringe en af sine ejendele der. Ifølge et anklageskrift

fra 1620 mod Birthe Olufsdatter fra Ribe brugte hun netop denne metode. Hun var blevet set ved Hans Larsens dør, hvor hun lå på knæ og gravede ved hans brosten (dørtrin). Da man fortalte ham dette, »vii-ste han deres Pige ud, og skulle erfare, om der var noget lagt under Steenen, da fandt hun under Broesteenen en Kors-Hvid« (en mønt der havde et kors på den ene side og som ofte blev forbundet med særlige magiske kræfter). ⁴

Den tredje måde man kunne overføre trolddom på var ved at få fat i nogle ejendele eller lignende fra den, man ville forgøre. Man kunne så kaste trolddommen på disse ting, og den ville derefter ramme deres ejermand, eller man kunne bruge disse ting til at tage deres ejermands lykke fra ham. I sagen mod Kirsten Pallesdatter fra Kjelst i Vester Horne fortalte Hans Jepsen i Tarp således, at han havde mistet næsten hele sin rughest, fordi han året før havde givet Kirsten et rugneg.

Beskyttelse mod magi

Selv om der således var flere forskellige måder man kunne overføre trolddom på, så var der i folketroen også midler til at man kunne beskytte sig mod den. Man kunne f.eks. kaste ild efter en trolddomsmistænkt, når hun forlod ens hus. Da ild opfattedes som ondtafvisende, afviste man derved en eventuel trolddom, som hun havde kastet på en. Poul Laugesen Skomagers kone kastede således noget ild efter Birthe Olufsdatter, da hun forlod deres hus. Birthe blev så rasende over dette, at hun vendte sig og lovede Poul Laugesens kone, at hun inden jamlings dag (idag om et år) ikke mere skulle kaste ild efter hende. Pouls kone døde et halvt års tid ef-

ter og han mente, det var Birthe Olufsdatters forbandelse, der var gået i opfyldelse.

Et andet godt middel mod trolddom var amuletter eller sedler med magiske formularer, som man kunne bære på kroppen. I sagen mod den tidligere omtalte Lønnepræst Jens Hansen Rusk får vi en levende beskrivelse af, hvordan disse virkede. Jens Rusk havde i 1595 lavet en seddel til Kresten Hansen fra Farup, fordi denne i lang tid havde haft ondt i sine ben og lemmer, og fordi han mente, det var noget der var påkastet ham ved trolddom. Sedlen viste sig at virke, og Kresten Hansen fik det bedre, indtil han under markarbejde tabte sedlen og igen fik det samme værk i ben og lemmer. En ny seddel fra Jens Rusk afhjalp dog igen situationen. Det var den samme form for magisk hjælp Anne Nisdatter praktiserede i hendes virke som klog kone. Således vidnede en person, at da hans kvie blev syg, søgte han råd hos Anne. Hun gav ham en seddel med »nogen ting skrevet på«, og den skulle han gå hjem og brænde foran kviens mule. Anne Nisdatter var dog ikke så heldig som Jens Rusk, for kvien døde, og manden tolkede dette som Anne Nisdatters værk. Hun havde brugt sedlen til at forstærke en trolddom, som hun selv i sin tid havde påkastet kvien. Det var altså ikke ufarligt på denne tid at praktisere hvid magi!

Af andre beskyttelsesmidler i trolddomssagerne kan nævnes at slå søm i stald-dørene for at holde trolddommen ude og så selvfølgelig at slå korsets tegn. Beskyttelsesmagien har været en almindelig del af folks hverdag, man har slået korsets tegn eller sagt en lille remse, når man skulle igang med noget nyt, og man har brugt tegn, sedler og besværgelser for at beskytte et færdigt arbejde.

Bekæmpelse af trolddom

Hvis man først var ramt af trolddom, var der to måder man kunne komme af med den på igen. Dels kunne man søge råd hos kloge folk, der var stærke nok til at lave en modtrolddom, som vi har set det i sagerne mod Jens Hansen Rusk og Anne Nisdatter. Dels kunne man søge at afsløre og pågribe troldkvinden. Det er først og fremmest denne sidste metode, der omtales i trolddomssagerne, hvilket nok hænger sammen med, at det netop var sagernes formål at afsløre og straffe troldkvinderne. Det var imidlertid ikke kun den juridiske vej med bevisførelse og domsafgørelse, der gav mulighed for at sådan afsløring og forfølgelse. I folkemagien var der indbygget en række metoder til at gøre dette, som trolddomssagerne også viser blev brugt. Hvis troldkvinden blev afsløret, mistede hendes trolddom sin magt, og det var derfor væsentligt at kunne lave en sådan afsløring. Man mente, at trolddommen kunne brændes ud af det skadesramte ved at kaste noget af det på ilden. Det kunne være nogle hovedhår, som vi så Anne Nisdatter gøre det, eller det kunne være noget af mælken, hvis man mente, den var forgjort. Ved sådanne handlinger blev troldkvinden selv skadet i stedet og ville derved hurtigt tage sin trolddom tilbage – ja måske endda komme stormende for at få stoppet handlingen. I sagen mod Birthe Olufsdatter var man meget interesseret i et brændemærke, hun havde på sin ryg, fordi man mente, hun havde fået det, da nogen søgte at afværge og afsløre en trolddom, hun havde påkastet dem.

Hvis man havde en mistanke om hvem troldkvinden var, kunne man også gå direkte til hende, og ved hjælp af trusler eller betaling få hende til at tilbagetrække

trolldommen. Man kunne også søge at slå den mistænkte til blods, fordi de onde kræfter i troldkvinden så ville sive ud sammen med blodet. Denne behandling havde Birthe Olufsdatter også været igennem, idet en mand »slog hende med 4 eller 5 slag i Næse og Mund, men ikke han kunde faae Blodet ud på hende«. ⁵ Hvis man ikke var helt sikker på, om en bestemt person havde dræbt en anden ved hjælp af trolldom, kunne man foretage en bæreprøve. Denne specielle afsløringsmetode finder vi i et enkelt eksempel på i sagerne fra Ribe- og Vardeområdet. Prøven gik ud på, at den mistænkte skulle komme til dødslejet og lægge sin hånd på den døde, hvis der så på en eller anden måde sprang blod fra den døde, var det et tegn på, at den mistænkte var misdæderen, og man kunne derfor med rette straffe hende. Den mistænkte var Anne Nielskone fra Hostrup i Øse Sogn, men da hun nægtede at komme til dødslejet, og da der ikke var juridisk hold i bevisførelsen, blev bæreprøven aldrig udført.

Folkemagiens grundelement

I de ovennævnte eksempler på indholdet i folkemagien er der to grundtræk, der går igen, og som alle de magiske forestillinger bygger på. Disse forestillinger, der kan føres tilbage til førkristen tid, gik dels ud på at delen var lig med helheden, og dels at alle mennesker havde en hug, som de kunne overføre til andre mennesker, dyr eller ting. Begrebet hug (vi har stadig et levn af ordet i vendingen »at komme i hu/hukommelse«) kan nok nærmest betegnes som en blanding af eller mellemting mellem sind og tanke, men må ikke sammenlignes med det kristne sjælebegreb. Den kunne både være ond og god, og den dyg-

tige troldkvinde var i stand til at sende sin hug afsted for at forrette skader o.lign. Når det således nævnes, at man kunne overføre trolldom ved at spytte eller anbringe nogle af sine ejendele hos den, man ville ramme, er det i virkeligheden at anbringe sin hug hos den pågældende. Ligeledes kunne man overføre sin onde hug ved hjælp af onde øjne eller hænder eller blot ved sin tilstedeværelse. Det er også denne tanke, der ligger bag interessen for Birthe Olufsdatters brændemærke. Hvis hendes hug havde taget ophold i noget mælk eller lignende, der var blevet kastet på bålet, var det klart, at hun var blevet forbrændt.

Den anden grundtanke om at delen var lig med helheden kan også anes bag beretningen om at kaste noget på bålet. Man mente, at hvis der skete noget med blot en lille del af helheden, ville det hele blive ramt, fordi tingene var udelelige. Hvis Birthe Olufsdatters hug blev kastet på bålet, måtte det således også ramme hende. Hvis en troldkvinde modsat kunne få fat i en lille del af en person, f.eks. afklippede negle eller hår, kunne disse bruges til at ramme hele personen – som vi så det i sagen mod Kirsten Pallesdatter, hvor Hans Jepsens rughøst slog fejl, fordi han har givet Kirsten et enkelt rugneg.

Disse to elementer var grundlæggende i den folkelige magiforestilling. Det var disse elementer, der blev byggedes på, når den udviklede ligevægt mellem sort og hvid magi – mellem trolldom, beskyttelsesmagi og modtrolldom – skulle findes, og det var disse grundelementer, der gav den folkelige forståelsesramme for trolldomsforfølgelserne. I 15- og 1600 tallet var trolldomsforfølgelserne blot en ekstra mulighed for at opretholde denne ligevægt.

Det er også i disse grundelementer, man

Den kloge kone havde en vigtig position i samfundet. Der var ikke læger til menigmand, og for øvrigt havde man nok mere tiltro til de kloge folk alligevel. Den kloge kone var samfundets læge, hjælper og rådgiver, og derfor uundværlig. (Tegning af Julius Exner »Hos den kloge kone«).

skal finde den afgørende forståelsesmæssige forskel mellem kirkens og befolkningens opfattelse af, hvad der er skadende trolddom. For kirken var magien djævelens værk, men for befolkningen var det nogle redskaber, der kunne bruges enten med god eller dårlig bagtanke - med en god eller en ond hug.

Noter og henvisninger

1. For nærmere oplysninger om Peder Palladius' og Hans Tausens holdninger til trolddom henvises til »Djævletro og Folkemagi« s. 83-84.
2. Forordningen er gengivet i hele sin ordlyd i »Djævletro og Folkemagi« på s. 163-64.
3. Fra Jens Kamp »Dansk Folketro« s. 31.
4. Fra David Grønlund s. 75.
5. Fra David Grønlund s. 75.

For kilder og litteratur om de enkelte sager der nævnes i teksten, henvises der til sagsoversigten i »Djævletro og Folkemagi« s. 149-55. I bogen findes der også et afsnit, der giver en grundigere gennemgang af den folkelige trolddomsopfattelse, på s. 97-120.

Litteratur:

Grønlund, David: Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for hexerie forfulgte og brændte Mennesker. 2. udg. Ribe 1973.

Kristensen, H.K.: Hekseprocesser paa Vardeegnen. Artikelserie i Fra Ribe Amt bd. VII, VIII og IX. Ribe 1928-39.

Tørnsø, Kim: Djævletro og Folkemagi. Århus Universitetsforlag. Århus 1986.

Kim Tørnsø, f. 1956 i København. Cand.phil i historie med speciale i trolddomsfølgelser i Danmark i 15-1600 tallet. Har udgivet bogen »Djævletro og Folkemagi«, desuden artikel i »Den Jyske Historiker« 1986. Bøgebjergvej 3, 8270 Højbjerg.